

Ryszard Sztuchmiler

ASPEKTY FINANSOWE SPRAW O NIEWAŻNOŚĆ MAŁŻEŃSTWA

Aspekty finansowe życia człowieka ważne są nie tylko w społeczności świeckiej, lecz także w społeczności kościelnej. Świadczą o tym tak konferencje naukowe o aspektach finansowych życia w Kościele¹, jak i publikacje poświęcone tym zagadnieniom². Dla znających naukę Kościoła katolickiego i jego normy prawne wiadome jest, iż normy prawne Kościoła chronią nie tylko prawa Kościoła jako instytucji, lecz także prawa człowieka w Kościele, czyli prawa wiernych. Ale niektórzy ulegający jeszcze antyprawnej ideologii z lat sześćdziesiątych XX w., odrzucającej także prawo Kościoła katolickiego do działalności w sferze publicznej³, nie wiedzą, że prawa wiernych chronione są nie tylko w aspekcie doktrynalnym czy społecznym, lecz także w kanonicznym porządku prawnym. Kościół chroni prawa człowieka także w aspekcie finansowym, tak poprzez normy zawarte w kanonicznym prawie materialnym, jak i w prawie procesowym.

Warto wrócić więc do tematu niektórych ekonomicznych aspektów prawa kanonicznego. Należy zapytać, jakie normy w prawie kanonicznym chronią człowieka w aspekcie finansowym; tak w życiu codziennym, jak

Ks. prof. dr hab. RYSZARD SZTYCHMILER, przed emeryturą (od października 2018 r.) kierownik Katedry Prawa Kanonicznego i Wyznaniowego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie; ul. Warszawska 98, 10-702 Olsztyn, Polska; e-mail: sztryy@uwm.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-6441-3291>

¹ Przykładowo wymienić można konferencje 12-14 listopada 1992 r. w Płocku oraz dwie w UWM w Olsztynie: 1 czerwca 2007 r. i 19 lutego 2015 r.

² Z ważniejszych wymienić należy: Seweryniak 1993; Sobczyk i Warchałowski 2013; Sztuchmiler 2013, 293-301; Walencik 2008; Tenże 2013.

³ *Czy Kościół przetrwa w demokracji (cz. 2). Relacja z debaty 28 lutego 2019 w Ośrodku Badań Naukowych w Olsztynie*, „Debata. Miesięcznik regionalny”, nr 4 (139) 2019, s. 9-12, zwłaszcza s. 9.

też przy prowadzeniu procesów sądowych. Jakie są to normy i jakie jest ich znaczenie?

Aby na postawione pytania odpowiedzieć, w artykule zostaną przeanalizowane następujące kwestie: 1) podstawowe regulacje spraw ekonomicznych w Kościele; 2) związane z finansami regulacje w ogólnym kanonicznym prawie procesowym; 3) koszty wprost związane ze sprawami o nieważność małżeństwa.

1. Podstawowe regulacje spraw ekonomicznych w Kościele

Potrzeba regulacji spraw ekonomicznych w Kościele wynika z 2 źródeł: a) Kościół jest instytucją nie tylko Bożą, ale także ludzką, społeczną, więc potrzebuje także ram działania społecznego, w tym określenia ekonomicznych warunków działalności instytucji kościelnych oraz poszczególnych wiernych; b) nakazują to także wyraźnie normy Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r.⁴ i innych dokumentów Kościoła, które będą przeanalizowane w dalszej części artykułu. Prawodawca kościelny licząc się ze słabością człowieka, ale okazując mu także zaufanie, wydał ogólne normy dotyczące aspektów finansowych życia w Kościele.

Kościół w Polsce nie ma ukształtowanego jednorodnego modelu finansowania jego działalności. W różnych diecezjach są różne rozwiązania. Rzutuują one także na sytuację ekonomiczną wiernych, zwłaszcza w czasie ważnych wydarzeń życiowych. Gdyby pokuszono się o rozwiązania ogólne dla całego kraju, można by odnieść się do unormowań w tym zakresie w innych krajach, np. do regulacji we Włoszech lub w Niemczech, które są znane i opisane [Boniecki 1993a, 83-90; Tenże 1993b, 91-96]. Zaś w krajach byłego bloku socjalistycznego odpowiednie rozwiązania zaczęły być dopiero proponowane i wypracowywane po przełomie politycznym w latach 1989-1990. Często proponowane były wzorce z wybranych państw zachodnich, ale niektóre mniejsze kraje czerpią też wzorce z rozwiązań wypracowanych w Polsce.

⁴ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst polski w: *Kodeks Prawa Kanonicznego*, przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Poznań 1984 [dalej cyt.: KPK/83].

Aby dać na wstępie minimalne wyobrażenie o zakresie regulacji finansowych w Kościele związanych z prawami człowieka, zostaną przytoczone tylko niektóre regulacje zawarte w KPK/83, w prawie o Ludzie Bożym (o prawach wiernych i funkcjonowaniu struktur Kościoła), które wprawdzie formalnie nie należą do prawa procesowego, lecz wyznaczają też unormowania ważne w prawie procesowym:

1) Wśród norm określających prawa wszystkich wiernych w Kościele ważna jest norma zabezpieczająca środki na działalność Kościoła. W kan. 222 postanowiono: „Wierni mają obowiązek zaradzić potrzebom Kościoła, aby posiadał środki konieczne do sprawowania kultu, prowadzenia działań apostołstwa oraz miłości [...]. Obowiązani są także [...] do udzielania pomocy biednym z własnych dochodów”. A pomoc potrzebującym, to także pomoc w ustalaniu statusu wiernego w Kościele, w tym pomoc procesowa.

2) Za sprawne funkcjonowanie diecezji, w tym za funkcjonowanie seminarium duchownego, za realizację praw wiernych, odpowiada biskup diecezjalny (kan. 263-264). On też odpowiada za sprawne funkcjonowanie sądu kościelnego⁵. Dla pomocy biskupowi w tym zakresie, dla zapewnienia prawidłowych regulacji spraw finansowych w każdej diecezji działa rada ds. ekonomicznych diecezji, ekonom i wydział ekonomiczny kurii diecezjalnej (kan. 492-494, 537).

3) Biskup ma prawo nakładać na wiernych podatki służące utrzymaniu instytucji diecezjalnych (kan. 264 i 1266), w tym także sądu kościelnego.

4) „[...] duchowni zasługują na wynagrodzenie odpowiednie ich pozycji [...] dzięki któremu mogliby zaspokoić potrzeby własnego życia a także wynagrodzić tych, których pomocy potrzebują” (kan. 281 § 1); o wynagradzaniu stałych diakonów żonatych – zob. § 3 tegoż kanonu.

5) „Biskup diecezjalny winien otoczyć szczególną troską prezbiterów [...]. Jego troską ma być również zapewnienie im godziwego utrzymania oraz opieki społecznej, zgodnie z przepisami prawa” (kan. 384).

6) Proboszcz ma obowiązek zadbać o respektowanie praw wiernych w parafii, organizować pomoc biednym na jego terenie, a także małżonkom

⁵ W aspekcie finansowym biskup odpowiada wydając normy na podstawie kan. 1649 KPK/83.

i rodzicom mającym trudności (kan. 529). Mieści się w tym także pomoc rodzinom z niewyjaśnioną sytuacją prawno-kościelną, pomoc bezpłatna w skierowaniu ich do właściwych instytucji diecezjalnych.

2. Związane z finansami regulacje w ogólnym kanonicznym prawie procesowym

Podobnie jak w księdze II KPK/83 prawodawca kościelny zamieścił podstawowe normy chroniące prawa wiernych, tak w księdze VII zamieścił normy szczegółowe regulujące prowadzenie procesów i korzystanie w tych procesach z praw wiernych, co nierozdzielnie łączy się z aspektami finansowymi. Normy te określają: 1) obowiązek powołania trybunału, jego utrzymania i prawidłowego funkcjonowania, 2) obowiązek ustalania kosztów sądowych i innych opłat związanych z prowadzeniem procesu.

2.1. Powołanie trybunału, jego utrzymanie i prawidłowe funkcjonowanie

Z kan. 1420 i 1421 § 1 wynika obowiązek powołania trybunału kościelnego w każdej diecezji. Każdy biskup diecezjalny, choć jest pierwszym sędzią w diecezji, na ogół nie ma czasu i możliwości osobistego zajmowania się wymiarem sprawiedliwości. A należący do niego wierni mają prawo zwracania się o rozstrzygnięcie wątpliwości czy faktów prawnych. Do 2015 r. każdy biskup diecezjalny był zobowiązany (na podstawie ww. kanonów) ustanowić oficjała i sędziów diecezjalnych, co było równoznaczne z powołaniem trybunału diecezjalnego w minimalnym zakresie. Najpóźniej po zgłoszeniu w diecezji jakiegokolwiek sprawy sądowej, biskup miał mianować notariusza sądowego (kan. 1437), a po wniesieniu pierwszej sprawy o nieważność małżeństwa winien mianować także obrońcę węzła małżeńskiego (kan. 1432). Natomiast zgodnie z nowym kan. 1673 § 2, obowiązującym od *Mitis Iudex Dominus Iesus* papieża Franciszka, „Biskup ma obowiązek ustanowienia dla swojej diecezji trybunału diecezjalnego dla spraw o nieważność małżeństwa, z zachowaniem uprawnienia tegoż biskupa do przyłączenia się do

sąsiedniego trybunału diecezjalnego lub międzydiecezjalnego”⁶. A więc teraz każda diecezja powinna mieć sąd kościelny, przynajmniej do spraw małżeńskich, jak nie własny, to międzydiecezjalny.

Biskup ma nie tylko powołać sąd, lecz ma także obowiązek zapewnienia jego utrzymania oraz prawidłowego funkcjonowania. Dlatego winien on mądrze i roztropnie ustalać koszty sądowe. Winien przy tym podobnie dbać tak o pracowników i współpracowników sądu, aby ich praca była należycie wynagradzana, jak i o strony procesowe, aby opłaty sądowe były możliwe do ponoszenia przez nie.

2.2. Ustalanie kosztów sądowych i innych opłat związanych z prowadzeniem procesu

Szkoda, że w przepisach dotyczących procesu spornego, a więc także procesów małżeńskich, zasadnicza norma dotycząca kosztów sądowych (kan. 1649) zamieszczona została prawie na końcu. Bowiem ze względów praktycznych słuszne wydaje się, aby normę o kosztach sądowych umieścić już przy normach dotyczących wprowadzenia sprawy. Strony mają prawo wiedzieć, jakie obciążenia finansowe będą związane z prowadzeniem sprawy, a sędzia winien wiedzieć, czy sąd może liczyć na pokrycie kosztów sądowych przez stronę procesu.

Pierwszą informację o kosztach sądowych strona powodowa otrzymuje zazwyczaj przed wniesieniem skargi lub wkrótce po jej wpłynięciu do sądu. Na możliwość i stosowność wyjaśnienia kwestii finansowych już na początku procesu wskazuje prawodawca w kan. 1464. Stwierdza: „Sprawy o zabezpieczenie pokrycia kosztów sądowych lub o przyznanie bezpłatnej pomocy prawnej, które zostały wniesione zaraz na początku, i inne tego rodzaju, winny być rozpatrywane z reguły przed zawiązaniem sporu”.

W kan. 1649 § 1 prawodawca nakazuje biskupowi kierującemu trybunałem ustanowienie przepisów dotyczących: „1° zasądzenia stron na

⁶ Franciscus PP., *Litterae apostolicae motu proprio datae Mitis Iudex Dominus Iesus* quibus canones Codicis Iuris Canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur (15.08.2015), AAS 107 (2015), s. 958-70; tekst polski: Franciszek, *List apostolski motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus reformujący kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa* (tekst łacińsko-polski), Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów 2015 [dalej cyt.: MIDI].

zapłacenie lub zwrot kosztów sądowych; 2° wynagrodzenia pełnomocników, adwokatów, biegłych i tłumaczy, a także zwrotu kosztów świadkom; 3° przyznawania bezpłatnej pomocy lub obniżki kosztów; 4° odszkodowania, jakie winien wypłacić ten, kto nie tylko przegrał w sądzie, lecz lekkomyślnie wszczął spór; 5° depozytu pieniężnego lub kaucji, którą należy złożyć w związku z wydatkami, które trzeba będzie pokryć, i szkodami do wynagrodzenia”.

Ad 1°. Biskup powinien wydać normy dotyczące „zasądzenia stron na zapłacenie lub zwrot kosztów sądowych”.

Biskup ma wydać normy, a sędziowie winni je realizować. Z § 2 cytowanego kan. 1649 wynika, że sędzia powinien wydać orzeczenie w sprawie kosztów sądowych⁷. Orzeczenie w sprawie kosztów sędzia wydaje w formie dekretu i powiadamia o nim stronę powodową lub obie strony, w zależności od tego, jakie są normy wydane przez biskupa, jakie zwyczaje na danym terenie i jakie są możliwości finansowe stron. W dekrecie o kosztach sądowych sędzia może uwzględnić nie tylko kwoty należne sądowni, lecz także wydatki poniesione przez stronę przeciwną, przez świadków, lub za prace zlecone przez sąd dla wyjaśnienia sprawy, np. honoraria dla biegłych (kan. 1571 i 1649).

Wzmianka o kosztach sądowych winna znaleźć się w aktach procesu jeszcze raz, pod koniec procesu. Zgodnie z kan. 1611, 4° także w wyroku winny znaleźć się ustalenia dotyczące kosztów procesu. Jednak można przyjąć, że w wyroku należy zamieścić informację o tym, czy koszty sądowe zostały pokryte, czy któraś ze stron ma jeszcze zobowiązania z tego tytułu. Wtedy też można podać ostateczną wysokość kosztów sądowych, jeśli ustalone wcześniej uległy zmianie.

Ad 2°. Biskup powinien wydać normy dotyczące wynagrodzenia pełnomocników, adwokatów, biegłych i tłumaczy, a także zwrotu kosztów świadkom (kan. 1649 § 1, 2°). Z powyższego przepisu wynika obowiązek wydania przez biskupa norm dotyczących wynagradzania trzech grup osób zaangażowanych w procesach kanonicznych: a) pełnomocników

⁷ „Od orzeczenia w sprawie kosztów, wypłacenia honorariów i szkód nie przysługuje oddzielna apelacja, ale strona może się odwołać w ciągu piętnastu dni do tego samego sędziego, który może zmienić ustaloną kwotę” (kan. 1649 § 2) [Walicki 1984, 58-59; Gullo 1997, 229-44; Ramos 2000, 495-504].

i adwokatów, b) biegłych i tłumaczy, c) świadków, którym konieczny będzie zwrot poniesionych kosztów.

a) *wynagradzanie adwokatów i pełnomocników*

Możliwość funkcjonowania adwokatów wyraźnie zwiększyła się od promulgacji KPK/83, czyli w okresie pontyfikatu Jana Pawła II, a także od MIDI [Kiwior 2007, 162-63; Szychmiller 2008, 127; Tenże 2015, 127-42; Rodríguez-Ocaña 1999, 48]. Jednak najbardziej znaczące umocnienie pozycji adwokata nastąpiło w instrukcji *Dignitas connubii* z 2005 r., w której prawodawca kościelny przypomina o zasadności ustanawiania pełnomocników procesowych i adwokatów⁸, konieczności publikowania listy pełnomocników i adwokatów występujących w sądzie (DC, art. 112 § 1), działania przy każdym sądzie poradni prawnej (tamże, art. 113 § 1) i ustanowienia stałych adwokatów (tamże, art. 113 § 3) [Llobell 2001, 71-91]. Warto też zwrócić uwagę, że szersze wprowadzenie adwokatów do sądów kościelnych umożliwiło większe możliwości zatrudniania absolwentów prawa kanonicznego, których jest już w Polsce wielu [Szychmiller 2000b, 705]⁹.

Zgodnie z ogólną zasadą sprawiedliwości każdy ma prawo do odpowiedniego wynagrodzenia, stosownie do godności urzędu, który pełni i nakładu pracy¹⁰. Tym samym i adwokat zasługuje na wynagrodzenie, gdy pomaga w dotarciu do prawdy i dąży do wydania sprawiedliwej decyzji

⁸ Pontificium Consilium de Legum Textibus, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesis et interdioecesis in pertractandis causis nullitatis matrimonii Dignitas connubii* (25.01.2005), „Communications” 37 (2005), s. 11-92; tekst polski w: *Komentarz do Instrukcji Procesowej „Dignitas connubii”*, red. T. Rozkrut, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2007 [dalej cyt.: DC], art. 110; zob. także: Lüdicke 2008, 222-24; Llobell 2006, 47-82.

⁹ R. Szychmiller, *Praca dla absolwentów prawa kanonicznego* – artykuł złożony do druku w kwartalniku „Prawo Kanoniczne” w październiku 2018 r.

¹⁰ „Czy ktoś pełni kiedykolwiek służbę żołnierską na własnym żołdzie? Albo czy ktoś uprawia winnicę i nie spożywa z jej owoców? Lub czy pasie ktoś trzodę, a nie posła się jej mlekiem?” (1Kor 9,7); Pius PP. XI, *Litterae encyclicae Quadragesimo anno* (15.05.1931), AAS 23 (1931), s. 198-200; Ioannes Paulus PP. II, *Litterae encyclicae Laborem exercens* (14.09.1981), AAS 73 (1981), s. 625-29; Tenże, *Litterae encyclicae Sollicitudo rei socialis* (30.12.1987), AAS 80 (1988), s. 528-30; Tenże, *Litterae encyclicae Centesimus annus* (1.05.1991), AAS 83 (1991), s. 811-13.

[Fąka 1978, 29]¹¹. Jako zasadę przyjmuje się, że adwokat świadczący obronę w procesie kanonicznym ma prawo do sprawiedliwego wynagrodzenia. A sprawiedliwe wynagrodzenie ma miejsce wtedy, gdy występuje odpowiednia proporcja realnego wynagrodzenia w stosunku do tego, co adwokat powinien otrzymać, uwzględniając trudność zadania, koszt jego ciągle pogłębianej wiedzy i profesjonalności, nie narażając się na zarzut działania tylko dla zysku¹².

W ustalaniu wysokości stawek dla adwokatów biskupi mogą wzorować się na stawkach ustanowionych za podobne sprawy w prawie świeckim (kan. 1290) [Gross 1997, 20-145] lub na szczegółowych wskazówkach w tym zakresie (zwłaszcza z Włoch) przytoczonych przez biskupa A. Mizińskiego (aktualnie Sekretarza Generalnego KEP) w jego wartościowej monografii na temat adwokata kościelnego [Miziński 2011, 270-79].

Jakąs formą wyznacznika w określaniu honorarium dla adwokata, za jego posługę w sprawach przy trybunałach kościelnych, był list Jana Pawła II skierowany do Kardynała Sekretarza Stanu, w dniu 20 listopada 1982 r., *De laboris significatione qui Apostolicae Sedi praebetur*. Godny zauważenia jest fakt, że Papież przy określaniu honorarium dla pracowników instytucji kościelnych, bierze pod uwagę zarówno zadania, które oni spełniają, jak też ich potrzeby osobiste i rodzinne¹³. Wysokość wynagrodzenia adwokatów powinna być określona w granicach tego, co sprawiedliwe i słuszne, z uwzględnieniem odpowiedzialności zawodu, wymaganych kwalifikacji i przygotowania, danin społecznych (podatki i ubezpieczenia) [Mioli 2009, 86-238] godziwych aspiracji materialnych, socjalnych i kulturalnych dla adwokata i jego rodziny; a czasami także ewentualnych negatywnych konsekwencji majątkowych, które w konkretnej sprawie mogą się zdarzyć [Llobell 1988, 195; Mioli 2011, 200-12]. W Polsce niektórzy biskupi określili wynagrodzenie adwokata na

¹¹ Rozważania dotyczące wynagradzania adwokatów w znacznej części opierają się na materiale zawartym w publikacji: Krzywkowska i Sztymiler 2018.

¹² Secretaria Status, Ordinatio ad exsequendas Litteras Apostolicas motu proprio datas *Iusti iudicis* (23.07.1990), AAS 82 (1990), s. 1630-633, art. 20 § 1.

¹³ Ioannes Paulus PP. II, *De laboris significatione qui Apostolicae Sedi praebetur* (20.11.1982), AAS 80 (1988), s. 923-30.

tak niskim poziomie¹⁴, że oficjalni adwokaci kościelni nie przyjmują spraw do prowadzenia¹⁵. A wielu biskupów nie określiło stawek adwokackich, pozostawiając to roztropności adwokatów i stron.

Inaczej wynagradzany jest adwokat stały czyli sądowy, a inaczej prywatny czyli kontraktowy. Zgodnie z normą kan. 1490, adwokat stały jest wynagradzany przez sam trybunał, podobnie jak jego pozostali pracownicy¹⁶. A zatem nie ma on prawa domagać się od klienta żadnych opłat z racji świadczonych usług. Jedynie kancelaria sądu może żądać od strony uiszczenia stosownej opłaty w kasie trybunału¹⁷. Mając na uwadze zarówno wymogi stawiane kandydatowi na urząd adwokata stałego jak i zakres powierzonych mu zadań, jego wynagrodzenie winno być także godziwe oraz słuszne, a zatem proporcjonalne do poświęcenia dużej ilości czasu, także po godzinach pracy, jak i do jakości usług przez niego świadczonych [Greszata 2007, 215-28].

Gdy wikariusz sądowy przyzna stronie prawo do bezpłatnej obrony sądowej, może wyznaczyć jej jako adwokata jednego z obrońców stałych ustanowionych przy danym trybunale. W tej sytuacji strona na ogół nie wnosi opłaty za adwokata [Miziński 2004, 177-78], ale może być wezwana do uiszczenia należnej opłaty za obronę w kasie trybunału, czy kurii biskupiej [Tenże 2011, 277; Sztymmler 2008, 115-16].

Wśród kanonistów są różne opinie co do tego, kto powinien płacić honorarium adwokatom stałym i kto powinien ustalać jego wysokość¹⁸. Dla

¹⁴ Zdarzały się dekryty wyznaczające stawkę za cały proces w wysokości 100-500 zł.

¹⁵ Wiadomo, że wtedy wierni korzystają z porad osób nieuprawnionych, podających się za specjalistów z prawa kościelnego.

¹⁶ W celu zaznajomienia się z propozycjami praktycznych rozstrzygnięć, zob. Sztymmler 1994, 36.

¹⁷ „Niekktórzy autorzy wyrażają opinię, że z norm zawartych w kan. 1490 oraz 1649 § 1 można wyciągnąć wniosek, że jeśli istnieje sądowy zespół obrońców, strona może wybrać adwokata i domagać się od sędziego, aby jej go przydzielił i nie obciążał jej z tej racji żadnymi dodatkowymi kosztami. Nie musi przy tym uzasadniać prośby swoim ubóstwem. Wydaje się jednak, iż nie jest to oczywiste. Nie wydaje się sprawiedliwe, aby tyle samo za proces płaciły strony korzystające z pomocy adwokata, co niekorzystający. Na pewno w oparciu o kan. 1649 § 1 n. 3 biskup diecezjalny może wydać odpowiednie przepisy szczegółowe w tej sprawie” [Sztymmler 2008, 115-16].

¹⁸ W celu zaznajomienia się z propozycjami praktycznych rozstrzygnięć zob. Sztymmler 1994, 36.

przykładu T. Rozkurt twierdzi, że adwokat stały będąc członkiem trybunału powinien otrzymywać wynagrodzenie z opłat wnoszonych przez strony do kasy trybunału w wysokościach ustalonych przez wikariusza sądowego [Rozkurt 2000, 279]. Podobnie problem ten ujmuje R. Sztymiler, ale wyraża też wątpliwość, czy jest to najlepsze rozwiązanie, aby adwokaci byli opłacani przez trybunał. Wtedy są oni bardziej zależni od wikariusza sądowego, a ponadto w przypadku niemożliwości godziwej zapłaty nie zawsze mogliby mieć poważną motywację do gorliwej pracy. Może właściwsze byłoby rozwiązanie, aby obrońcy (adwokaci i konieczni pełnomocnicy) byli wynagradzani przez kurię biskupią. Tam bowiem częściowo odprowadzane są ofiary wiernych z całej diecezji, które mogłyby być też wykorzystywane w sytuacji pilnych potrzeb wiernych, zwłaszcza ubogich. Często w diecezjach są wspólne kasy kurialne i sądowe, więc nie powinno być większych problemów z taką interpretacją tej normy kodeksowej. Wynagrodzenie adwokatów powinno zależeć nie tylko od wikariuszy sądowych, lecz wpływ na to winni mieć także biskupi diecezjalni (może przez dyrektorów wydziałów duszpasterskich lub kierujących duszpasterstwem rodzin) [Sztymiler 2008, 114-15]. Zawsze wynagrodzenie adwokata powinno być słuszne, czyli proporcjonalne do ilości i jakości pracy, jaką on wykonuje. Dokładne określenie sposobu wynagradzania obrońców sądowych, powierzył prawodawca sprawującym władzę administracyjną nad danym trybunałem kościelnym [Miziński 2004, 178].

Adwokaci kontraktowi, czyli prywatni, pracują nie na zlecenie trybunału, lecz na podstawie prywatnej umowy ze stroną procesu. Mają oni te same uprawnienia i obowiązki co adwokaci sądowi (zwani stałymi) ustanowieni przy trybunałach. Są oni jednak mniej zależni od sądu, zwłaszcza w tym co odnosi się do czasu ich pracy i do wynagrodzenia. Zasadniczo to oni sami winni regulować poziom wynagrodzenia odpowiednio do możliwości zainteresowanych, nakładu pracy oraz do swoich możliwości czasowych, z poszanowaniem obowiązujących norm [Sztymiler 2008, 117; Montini 2011, 96-97]. Pewne wytyczne, np. granice najwyższego i najniższego wynagrodzenia adwokata powinien ustalić biskup moderator trybunału. Ponadto konferencja biskupów danego kraju lub regionu powinna troszczyć się o ujednoczenie tych minimalnych i maksymalnych stawek za obronę, dbając o to, aby były one realne.

Biskup, do którego należy prawo kierowania trybunałem, winien wydać sprawiedliwe przepisy dotyczące udzielania stronom pomocy przez adwokatów. Powinny one dotyczyć zarówno pełnopłatnej pomocy za obronę, tej o obniżonych kosztach, a także uwzględniające przyznanie *gratuito patrocinio* stronie, która wykazała swoje ubóstwo i niemożność poniesienia kosztów obrony (1649 § 1, 3°). Do świadczenia bezpłatnej obrony zobowiązani są nie tylko adwokaci sądowi czyli stali, ale mogą być do tego wezwani także adwokaci prywatni, współpracujący z trybunałami [Villeggiantie 1997, 561]. Tego rodzaju obowiązek został usankcjonowany w art. 112 § 2 DC, w którym zobowiązuje się adwokatów wpisanych na listę, współpracujących z danym trybunałem, do udzielenia bezpłatnej pomocy prawnej tym, którym sąd przyznał to uprawnienie. Jest to przepis nowy w stosunku do norm kodeksowych. Ale gdy już istnieje zespół adwokatów stałych przy trybunale, wypada aby sędzia, przyznawszy stronie bezpłatną pomoc adwokata czy też gdy sam zdecyduje o konieczności posługi adwokata w danej sprawie (kan. 1481 § 1), w pierwszej kolejności zwrócił się do obrońcy stałego, nie zaś do adwokata „prywatnego” [Szytchmiller 2008, 115].

b) *wynagradzanie biegłych i tłumaczy*

W niektórych sprawach o nieważność małżeństwa powinni być powoływani biegli sądowi. W sprawach, w których występują osoby (strony lub świadkowie) z różnych krajów, wymagane może być tłumaczenie dokumentów, w tym pytań i protokołów zeznań. Konieczne może więc być powoływanie tłumaczy. Jedni i drudzy wykonują ważne zadania służąc sądowi swoją wiedzą fachową. Należy się im także godziwe wynagrodzenie.

c) *zwrot kosztów dla świadków*

W niektórych przypadkach potrzebny może być zwrot kosztów świadkom. Sędzia powinien więc zapytać świadka, czy żąda zwrotu poniesionych kosztów, zwłaszcza gdy pozna, że świadek jest ubogi lub musiał przybyć z daleka, albo stawienie się na przesłuchanie skutkowało mu utratą zarobku. Jeśli są normy biskupa w tym zakresie, winien je uwzględnić. Warto jednak przypomnieć, że na podstawie kan. 1649 § 1 świadkowie mogą upomnieć się o zwrot kosztów wynikłych ze składania

zeznań, ale nie muszą tego czynić. Koszty te bowiem będzie musiała pokryć na ogół strona powodowa.

Ad 3°. Biskup powinien wydać normy dotyczące „przyznawania bezpłatnej pomocy lub obniżki kosztów” (kan. 1649 § 1, 3°).

Wiadomo, że podobnie jak w innych krajach, także w Polsce występują osoby ubogie, których nie stać na opłacenie pełnych kosztów sądowych. Sądy kościelne winny być przygotowane na takie sytuacje. Wystarczające powinny być normy wydawane przez poszczególnych biskupów diecezjalnych, ale najbardziej wskazane byłyby normy wspólne, wydawane przez konferencje biskupów, które tę kwestię regulowałyby jednakowo na terenie całego kraju. Normy te winny być sprawiedliwe i roztropne.

Nie zawsze łatwo jest ustalić stopień ubóstwa osoby proszącej o zwolnienie z kosztów sądowych lub o ich obniżenie. Wydaje się, że w warunkach polskich optymalnymi sposobami weryfikacji stanu zamożności może być żądanie dwu dokumentów: kopii zeznania podatkowego (PIT) za ubiegły rok oraz aktualna opinia proboszcza o stopniu zamożności proszącego. Dlatego – poza sytuacjami oczywistymi – wskazane jest żądanie obydwu tych dokumentów. Bowiem PIT nie musi ujawniać wszystkich dochodów proszącego, a proboszcz nie zawsze zna jego prawdziwy stan majątkowy.

Ad 4°. Biskup powinien wydać normy dotyczące odszkodowania, jakie winien wypłacić ten, kto nie tylko przegrał w sądzie, lecz lekkomyślnie wszczął spór (kan. 1649 § 1, 4°).

Przepis ten winien być wydany jako ogólny dla procesów spornych, lecz na ogół nie będzie on miał zastosowania w sprawach o nieważność małżeństwa. Do lekkomyślnego wszczynania sporów sędzia może bowiem nie dopuszczać nie przyjmując sprawy do procesu. Zaś nałożenie odszkodowania po przegraniu sprawy może być nie do wyegzekwowania, chyba że zastosuje się depozyt lub kaucję, o czym w numerze następnym.

Ad 5°. Biskup powinien wydać normy dotyczące depozytu pieniężnego lub kaucji, którą należy złożyć w związku z wydatkami, które trzeba będzie pokryć, i szkodami do wynagrodzenia (kan. 1649 § 1, 5°).

Stosowność wydania przez biskupa wymienionych norm jest duża. Wydaje się, że są one niedoceniane. Przepisy takie winny być wydane dla

wszystkich procesów spornych, choć na ogół nie będą one miały częstego zastosowania w sprawach o nieważność małżeństwa. Nie można jednak wykluczyć tego, że w wyjątkowej sytuacji, gdy ktoś bardzo nalega na proces bez wyraźnych podstaw, można do niego dopuścić, wyznaczając na początku jako warunek przyjęcia stosowną kaucję, zależną od słabości argumentów i zamożności powoda. Kaucję można wyznaczyć w wysokości przekraczającej przeciętny koszt procesu, sumując wszystkie przewidywane wydatki sądowe oraz koszty wynagrodzenia uczestników procesu i ewentualnych odszkodowań. Wyznaczenie odpowiedniej kaucji może ostudzić chęć powoda do prowadzenia procesu, który wydaje się bez szansy powodzenia.

3. Koszty spraw o nieważność małżeństwa

W sprawach o nieważność małżeństwa na całkowite koszty składają się: koszty sądowe, koszty adwokata i pełnomocnika, koszty ewentualnych biegłych i tłumacza oraz koszty stron i świadków.

3.1. Koszty sądowe

Oplaty za proces o nieważność małżeństwa ustalane są przez biskupów diecezjalnych, stąd występują różnice pomiędzy tymi opłatami w różnych trybunałach kościelnych. Często uwzględnia się przy tym zamożność danego środowiska. Z aktualnych informacji wynika, że podstawowe koszty sądowe w jednej instancji w poszczególnych diecezjach wynoszą od 800 do 2200 zł¹⁹ lub są równoważnością 1-miesięcznego zarobku powoda. Można przyjąć, że najczęściej mieszczą się one w granicach 1000-1500 zł²⁰. W sądzie Metropolitalnym w Warszawie (przynajmniej dawniej) opłaty dostosowywane były do zarobków strony²¹.

¹⁹ Z uzyskanych informacji wynika, że najniższa stawka opłaty sądowej jest w Gnieźnie (800 zł, za II instancję), a najwyższa w Warszawie (2200 zł, za I instancję).

²⁰ Przykładowo koszty sądowe w Sądzie Metropolitalnym w Olsztynie wynoszą 1250 zł. Podobna stawka jest w Sądzie Metropolitalnym w Krakowie. W Gnieźnie wynoszą 1200 zł (I instancja), a w Lublinie 1000 zł.

²¹ Ks. Oficjał Stefan Kośnik twierdził, że z takiego rozwiązania zadowolony był i sąd i powód. Powód często dlatego, że nie ujawniał wszystkich swoich dochodów i był

Innym szczegółem wpływającym na koszty jest kwestia zamieszkania strony wnoszącej opłatę lub strony pozwanej. Może zdarzyć się, iż koszty te są wyższe w przypadku zamieszkania strony za granicą²².

Gdy strona pozwana wnosi skargę wzajemną, w której proponuje dodatkowy tytuł bądź tytuły, które zostaną dołączone do procesu, niektóre sądy żądają dodatkowej opłaty sądowej. Np. w Gnieźnie i w Krakowie taka opłata wyznaczana stronie pozwanej stanowi połowę zwyczajnej opłaty uiszczanej przez stronę powodową²³, a w Warszawie za każdy dodatkowy tytuł wprowadzony na wniosek strony pozwanej ta dopłaca 200 zł. Z racji tego, iż koszt kościelnego procesu małżeńskiego prowadzonego w różnych częściach Polski i świata jest różny, strona powinna dowiedzieć się, jaka tam jest opłata i czy zależy ona od ilości tytułów.

Na ogół główne koszty sądowe określane są i pobierane po przyjęciu skargi do przewodu. Wcześniej mogą być żądane niewielkie opłaty kancelaryjne za wstępną ocenę zasadności skargi. Wynoszą one od ok. 100 do ok. 200 zł. Strona procesu winna też zasięgnąć informacji, jakie będą ostateczne koszty w przypadku odrzucenia skargi powodowej lub jej wycofania. Może to być poprzestanie na wstępnej opłacie, albo zwrot części opłaty, jeśli cała opłata za proces została już wniesiona²⁴.

Niektóre sądy żądają jeszcze oddzielnej opłaty (50-100 zł) za kopię wyroku lub dekretu rozstrzygającego sprawę. Wydaje się to mało uzasadnione przynajmniej w stosunku do strony powodowej, skoro wniosła ona już wcześniej całą opłatę za proces.

zadowolony z niższej opłaty, a sąd z tej opłaty był zadowolony dlatego, że była ona na ogół wyższa niż wyznaczona na sztywno stawka.

²² Np. w Sądzie Metropolitalnym w Olsztynie koszty te wzrastają wtedy o 250 zł.

²³ Metropolita Gnieźnieński, *Dekret o opłatach sądowych w sprawach małżeńskich rozpatrywanych w Trybunale Metropolitalnym w Gnieźnie* (15.05.2013), w: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=Dekret+Prymasa+Polski+o+kosztach+s%C4%85dowych> [dostęp: 7.5.2019], art. 3.

²⁴ Takie rozwiązanie przyjęto np. w Trybunale Metropolitalnym w Gnieźnie: „W przypadku oddalenia skargi powodowej, umorzenia lub zrzeczenia się Instancji przed rozpoczęciem postępowania dowodowego, na wniosek strony ponoszącej koszty, zwraca się 80% opłaty procesowej; po rozpoczęciu tego postępowania 20% tej sumy”, tamże, art. 6.

W II instancji i w dalszych instancjach koszty są w niektórych sądach takie same jak w I instancji (tak jest np. w Lublinie i Olsztynie), a czasem mogą być niższe²⁵.

Dla porównania, w Niemczech koszty sądowe w większości diecezji są zryczałtowane i wynoszą 100 euro. Resztę faktycznych kosztów prowadzenia spraw pokrywa Kościół z podatków od wiernych. W Trybunale Wikariatu Rzymu na stopniu apelacyjnym koszty do niedawna były²⁶ wysokie, gdyż były to na ogół koszty faktycznie poniesione przez sąd. Na początku sprawy opracowuje się przewidywanie budżetowe, które strona powodowa akceptuje i wpłaca zaliczkę, a pod koniec procesu podlicza się faktyczne koszty i strona powodowa je opłaca²⁷. Natomiast w 2019 r. w tymże Trybunale w pierwszej instancji opłata sądowa strony powodowej wynosi 525 euro, a strona pozwana powinna ponadto wpłacić 262,50 euro (czyli ½ opłaty podstawowej), jeśli występuje z adwokatem²⁸.

Koszty za prowadzenie sprawy o nieważność małżeństwa w Rocie Rzymskiej dawniej zależały od kraju zamieszkania strony powodowej lub apelującej: osoby z krajów bogatych ponosiły koszty, a z krajów uznawanych za ubogie (m.in. z Polski) były zwolnione z kosztów sądowych. Za papieża Franciszka dziekan Roty dąży do darmowości procesów, ale strona proszona jest o dobrowolną ofiarę „ze sprawiedliwości”, a gdy powołuje adwokata z wyboru, to zobowiązana zostaje do płacenia kosztów sądowych: 150 euro za przyjęcie procesu, 300 euro za *animadversiones* oraz 1000 euro za wyrok²⁹. Razem daje to 1450 euro, nie licząc kosztu adwokata.

3.2. Koszty adwokata i pełnomocnika

Działalność adwokatów w kościelnym wymiarze sprawiedliwości, a zwłaszcza w sprawach o orzeczenie nieważności małżeństwa, jest

²⁵ Tak jest w Gnieźnie, gdzie II instancja kosztuje 800 zł.

²⁶ Nie udało się ustalić, czy nadal są takie same, czy zostały zmienione.

²⁷ Wg informacji ks. dra S. Odera, oficjała tamtejszego Trybunału, sprzed kilku lat.

²⁸ Wg informacji ks. dra S. Odera z 2019 r.

²⁹ Informacja pracownika Roty Rzymskiej.

wyrazem troski Kościoła o ochronę porządku prawnego obowiązującego w Kościele oraz przyczynia się do budowania Kościoła poprzez służbę dla dobra wiernych i zbawienia ich dusz³⁰. Jan Paweł II w przemówieniu do Roty Rzymskiej z 1989 r. podkreślił, że wymiar sprawiedliwości powinien zagwarantować stronom prawo do obrony i działać w „interesie ich prawa do obrony”³¹. Należy przypomnieć, że prawo do obrony przysługuje stronie na każdym etapie procesu [Gullo, 1988, 25-50; Gherro 1988, 1-16; Tenże, 2007, 81-105].

W procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa nie ma przymusu ustanowienia adwokata [Szafrowski 1979, 473; Pawluk 1984, 96]. Zasadą jest, że strony procesowe mogą bronić osobiście swoich praw lub swobodnie ustanowić adwokata (DC, art. 101) [Geringer 1976, 36; Pawluk 1985, 296; Szafrowski 1986, 378; Leszczyński 2006, 140; Jankowetz 2007, 747-55]. Na sądzie jednak ciąży obowiązek zagwarantowania małżonkom prawa do korzystania – zwłaszcza w sprawach skomplikowanych – z pomocy kompetentnych osób (DC, art. 101 § 1) [Kiwior 2006, 65; Góralski 2006, 37-38]. A to podmiotowe uprawnienie stron procesowych skutkuje zobowiązaniem biskupów diecezjalnych do stworzenia warunków koniecznych do istnienia i działania adwokatów przy sądach kościelnych. W instrukcji *Dignitas connubii* stwierdzono, że zadaniem biskupa sprawującego nadzór nad sądem jest m.in. podanie do publicznej wiadomości listy adwokatów dopuszczonych do występowania w jego sądzie³².

³⁰ Pius PP. XII, *Allocutio ad Romanam Rotam* (6.10.1946), AAS 38 (1946), s. 391-97; Sobański 1979; Tenże 2008, 32; Domeniconi 2010, 141-64; Gullo 2011, 170-89.

³¹ Ioannes Paulus PP. II, *Allocutio ad Romanae Rotae auditores, officiales et advocatos coram admissos* (26.01.1989), AAS 81 (1989), s. 922-27; tekst polski w: Jan Paweł II. *Dzieła zebrane*. T. V: *Orędzia. Przesłania. Przemówienia okolicznościowe*, Wydawnictwo „M”, Kraków 2007, s. 674-77. Komentarz do przemówienia papieskiego z 1989 r. opracował m.in.: Stawniak 1990, 145-47.

³² „Zadaniem Biskupa Moderatora jest opublikowanie wykazu, czyli listy, na której wypisani są adwokaci dopuszczeni przy jego sądzie oraz pełnomocnicy reprezentujący zazwyczaj strony w tymże sądzie” (DC, art. 112 § 1). Komentarz do tego artykułu: Kiwior 2006, 71-72. Nakaz sporządzenia listy obrońców działających przy trybunale nałożony był już na biskupów w art. 53 § 1 Instrukcji *Provida Mater Ecclesia*, zob. Sacra Congregatio de Disciplina Sacramentorum, *Instructio servanda a tribunalibus dioecesanis in pertractandis causis de nullitate matrimoniorum Provida Mater Ecclesia*

Wiele jest osób, także wśród katolików, które nie znają zasad prowadzenia spraw sądowych, nie mają wiedzy koniecznej chociażby w kwestii sporządzenia skargi powodowej [Chiappetta 1990, 438; Szytchmiller 2000a, 16]. Ponadto w trakcie procesu strona nie może uczestniczyć w przesłuchaniach innych osób³³. A w nowym kan. 1677 § 1 KPK/83 postanowiono, że obrońcy stron mogą być obecni przy przesłuchaniach stron, świadków i biegłych³⁴. Daje to obrońcom możliwość skuteczniejszej pomocy stronom. Potrzeba występowania adwokatów w sprawach o nieważność małżeństwa jest zatem duża. Wskazują na to także liczne monity ze strony Najwyższego Trybunału Sygnatury Apostolskiej do polskich trybunałów kościelnych, które spowodowały, że obecnie przy prawie każdym sądzie kościelnym ustanowiony został przynajmniej jeden adwokat, a często jest ich kilku³⁵.

(15.08.1936), AAS 28 (1936), s. 313-61. Nie określa się bliżej ich liczby, która zapewne uzależniona będzie od potrzeb danej diecezji.

³³ Nowy kan. 1677 § 2 KPK/83 (od 2015 r.).

³⁴ „Obrońca wężła, obrońcy stron, a także rzecznik sprawiedliwości, jeżeli występuje w procesie, mają prawo: 1° być obecni podczas przesłuchania stron, świadków i biegłych, z zachowaniem przepisu kan. 1559; 2° przejrzeć akta sądowe, nawet gdyby nie były jeszcze ogłoszone, i zapoznać się z dokumentami przedłożonymi przez strony” (kan. 1677 § 1). Do 2015 r. odpowiedni kanon (1678 § 1) miał nieco inny układ i akcenty: „Obrońcy stron, a także rzecznik sprawiedliwości, jeżeli występuje w procesie, mają prawo: 1° być obecni podczas przesłuchania stron, świadków i biegłych, z zachowaniem przepisu kan. 1559; 2° przejrzeć akta sądowe, chociażby jeszcze nie były ogłoszone, i zapoznać się z dowodami przedłożonymi przez strony” (por. *Provida Mater Ecclesia* z 1936 r., art. 70-71, 128).

³⁵ Tę kwestię Sygnatura Apostolska poruszała m.in. w pismach do trybunałów kościelnych: *Supremum Signaturae Apostolicae Tribunal, Litterae*, 4.10.1993, Prot. N. 4600/93 SAT; *Litterae*, 14.12.1993, Prot. N. 4614/93 SAT; *Litterae*, 30.05.1994, Prot. N. 4604/94 SAT; *Litterae*, 16.01.1995, Prot. N. 4600/2/95 SAT; *Litterae*, 13.11.1995, Prot. N. 4609/05 SAT; *Litterae*, 18.11.1996, Prot. N. 4611/96 SAT; *Litterae*, 10.04.1997, Prot. N. 4612/97 SAT; *Litterae*, 12.05.1997, Prot. N. 4617/97 SAT; *Litterae*, 9.10.1997, Prot. N. 4609/97 SAT; *Litterae*, 3.04.1998, Prot. N. 4622/98 SAT; *Litterae*, 05.10.1998, Prot. N. 4599/98 SAT; *Litterae*, 2.12.1999, Prot. N. 4612/1/99 SAT; *Litterae*, 25.02.2000, Prot. N. 4618/2000 SAT; *Litterae*, 22.08.2000, Prot. N. 4617/2000 SAT; *Litterae*, 28.05.2001, Prot. N. 4599/2001 SAT; *Litterae*, 27.05.2002, Prot. N. 4620/2002 SAT; *Litterae*, 15.11.2003, Prot. N. 4612/2003 SAT; *Litterae*, 29.03.2004, Prot. N. 4611/2004 SAT; *Litterae*, 7.08.2004, Prot. N. 4616/2004 SAT; *Litterae*, 14.02.2005, Prot. N. 4599/05 SAT; *Litterae*, 15.02.2005, Prot. N. 4618/05 SAT; *Litterae*, 15.02.2005, Prot. N. 4620/05SAT; *Litterae*, 15.02.2005, Prot. N. 4600/1/05 SAT; *Litterae*, 25.02.2005, Prot. N. 4622/05 SAT; *Litterae*, 10.03.2005, Prot. N. 4616/3/05 SAT; *Litterae*,

Minimalne stawki opłat za czynności adwokackie powinny być ustalane przez odpowiednie rozporządzenia władzy kościelnej. Jak wcześniej wspomniano, przepisy takie wydała Konferencja Episkopatu Italii³⁶, „która dekretem z dnia 18 marca 1997 r. zdecydowała o konieczności ustanowienia przy każdym trybunale regionalnym przynajmniej dwóch obrońców stałych, którzy zgodnie z kan. 1490 będą pełnili funkcję adwokatów lub pełnomocników³⁷. Przyczyniło się to do obniżenia kosztów procesowych w sprawach o nieważność małżeństwa, dając wszystkim dostęp do sprawiedliwości niezależnie od uwarunkowań ekonomicznych.

Stawki honorariów dla adwokatów w Italii w 2007 r. wynosiły od 1500 do 2850 euro, czyli honorarium minimalne stanowiło ok. 150% wynagrodzenia miesięcznego sędziego, a maksymalne ok. 250% wynagrodzenia sędziego [Miziński 2011, 520-23]. Normy te Konferencja Episkopatu Italii co kilka lat aktualizuje. W 2010 r. honoraria adwokatów wzrosły o ok. 5%, do wysokości 1575-2992 euro [tamże, 525-27]. W następnych latach dalej odpowiednio wzrastały.

Zaś w Rocie Rzymskiej adwokaci z wyboru pobierają na ogół stawki wynoszące kilka tysięcy euro. Ostatnio (2019 r.) dziekan Roty Rzymskiej dąży do wyznaczania przede wszystkim adwokatów z urzędu, ale trudno ich pozyskać, gdyż oferuje im słabe wynagrodzenie³⁸. Strona zaś proszona ma być o przekazanie dobrowolnej opłaty na rzecz Roty. Nie wiadomo jeszcze, czy i jak to zafunkcjonuje. Jeśli zaś strona zechce mieć adwokata z wyboru (*patronus fiduciae*), to wtedy ponosi wyżej wymienione 3 rodzaje

27.04.2005, Prot. N. 4609/05 SAT; *Litterae*, 14.05.2005, Prot. N. 4624/05 SAT; *Litterae*, 17.06.2005, Prot. N. 4616/05 SAT; *Litterae*, 21.06.2005, Prot. N. 4598/1/05 SAT; *Litterae*, 7.07.2005, Prot. N. 4460/05 SAT; *Litterae*, 2.09.2005, Prot. N. 4607/1/05 SAT; *Litterae*, 2.03.2006, Prot. N. 4600/2/06 SAT; *Litterae*, 18.03.2006, Prot. N. 4609/1/06 SAT; *Litterae*, 25.08.2006, Prot. N. 4607/1/06 SAT; *Litterae*, 29.08.2006, Prot. N. 4622/06 SAT.

³⁶ Dalej cyt.: CEI.

³⁷ CEI, *Norme sui tribunali ecclesiastici*, w: *Enchiridion della Conferenza Episcopale Italiana*, t. 6, Bologna 2002, s. 316-17, art. 6; zob. także: CEI, *Modifica delle Norme circa il regime amministrativo dei Tribunali ecclesiastici regionali in italiani e l'attività di patrocinio svolta presso gli stessi. Decreto di "recognitio". Decreto di promulgazione, Testo delle Norme*, „Notiziario della Conferenza Episcopale Italiana” 9 (1998), s. 311-12, art. 6; Miziński 2011, 352, 584-93.

³⁸ Dziekan podobno oferuje im 200-400 euro za udział w sprawie.

kosztów (1450 euro dla Roty) oraz ustalone z adwokatem jego honorarium³⁹.

Natomiast w Polsce normy dotyczące wynagradzania adwokatów i pełnomocników wydali tylko niektórzy biskupi diecezjalni, a brak jest ogólnopolskich norm obowiązujących w tym zakresie. Od 2009 r. trwają prace nad opracowaniem i opublikowaniem takich norm. Pismem z dnia 6 czerwca 2009 r. abp Andrzej Dzięga, przewodniczący Rady Prawnej Konferencji Episkopatu Polski, upoważnił ks. prof. Ryszarda Sztuchmilera do zorganizowania i poprowadzenia eksperckiego Zespołu redakcyjnego na rzecz Rady Prawnej KEP, do opracowania projektu dokumentu regulującego działalność adwokatów kościelnych w Polsce. Dnia 4 września 2009 r. Zespół ten przesłał A. Dziędze projekt takich norm, określających m.in. honoraria adwokatów kościelnych⁴⁰. Zawarte tam zostały dwa alternatywne wskazania: jedno uzależniające wysokość honorarium od minimalnego i średniego wynagrodzenia w kraju, a drugie uzależniające honorarium od zarobków strony. Wskazuje się też konieczność uwzględniania przy tym norm wydanych przez biskupa moderatora sądu oraz norm wydanych przez Konferencję Episkopatu Polski.

Środowisko adwokatów kościelnych kilkakrotnie informowało Radę Prawną KEP, w tym jej przewodniczącego, że jeśli biskupi nie zapewnią odpowiednich warunków pracy adwokatów kościelnych przez nich zatwierdzanych, w tym także warunków finansowych ich pracy, to nie będzie chętnych odpowiednio wykształconych do tego zadania i wymagana prawem powszechnym pomoc prawna katolikom w Polsce będzie fikcją. Gdyby taka sytuacja trwała długo, to najbardziej dostępnymi dla wiernych pozostaną nieaprobowani, nieoficjalni „adwokaci”, na których postawę, pracę i praktyki Kościoła nie ma żadnego wpływu.

W pkt. 6 projektu *Norm* z 2009 r. określono zasady wynagradzania adwokatów. Adwokat prywatnie wybrany przez stronę ustala z nią

³⁹ Informacja pracownika Roty z 6.05.2019 r.

⁴⁰ *Normy Konferencji Episkopatu Polski (projekt) dotyczące aprobowania adwokatów kościelnych oraz ich współpracy ze stronami i sądami kościelnymi* (projekt z 3.09.2009 r.). Ponownie projekt tych *Norm* posłany został 19.03.2010 r., a projekt z propozycją modyfikacji wysłano 21.12.2013 r.

wysokość i sposób płatności honorarium, uwzględniając przy tym normy wydane przez biskupa moderatora oraz normy wydane przez Konferencję Episkopatu Polski. Zaproponowano tam, aby wynagrodzenie adwokata za prowadzenie sprawy było nie mniejsze niż minimalne wynagrodzenie krajowe i nie większe niż średnie wynagrodzenie krajowe w poprzednim roku, a jako rozwiązanie alternatywne zaproponowano, aby wynagrodzenie adwokata wynosiło 50-100% miesięcznych zarobków strony, zależnie od ilości tytułów nieważności, stopnia naukowego oraz ilości lat praktyki adwokata, nakładu jego pracy, a także możliwości finansowych strony. Jeśli adwokat prywatny jest jednocześnie pełnomocnikiem, przysługiwałoby mu zwiększenie honorarium o 20%. Zaś adwokat prywatny udzielający bezpłatnie pomocy stronie, która uzyskała od sądu taki przywilej (DC, art. 112 § 2) winien otrzymać od diecezji honorarium nie mniejsze niż 50% minimalnego wynagrodzenia krajowego obowiązującego w dniu zlecenia prowadzenia sprawy (DC, art. 113 § 3)⁴¹.

W kolejnym projekcie norm KEP, nazwanym roboczo „*Pro memoria Konferencji Episkopatu Polski*”, z 8 grudnia 2013 r., w pkt. 9 też określone zostały zasady wynagradzania pracy adwokatów, ale zgodnie z sugestią Rady Prawnej KEP sformułowane już bardziej ogólnikowo. Zapisano tam m.in.: „Adwokat opłacany przez kurię diecezjalną lub sąd diecezjalny nie przyjmuje dodatkowego honorarium od stron procesu. Adwokat prywatnie wybrany przez stronę ustala z nią pisemnie wysokość i sposób płatności honorarium, uwzględniając przy tym normy wydane przez biskupa diecezjalnego oraz wskazania wydane przez Konferencję Episkopatu Polski. Należy uwzględnić fakt, iż adwokaci muszą utrzymać swoje biura, opłacać podatki i składki do ZUS. Osoby ubogie winny mieć możliwość

⁴¹ Ten projekt *Norm* został przedyskutowany i uchwalony dnia 8.09.2009 r. w Częstochowie, na Walnym Zebraniu Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce oraz na zebraniu Zespołu Ekspertkiego ds. Adwokatów Kościelnych, powołanego przez A. Dzięę, przewodniczącego Rady Prawnej Konferencji Episkopatu Polski. Z upoważnienia obydwu powyższych gremiów projekt został dopracowany redakcyjnie przez R. Szychmilera, przewodniczącego Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce oraz powołanego Zespołu. Tekst został przesłany do A. Dzięgi dnia 19.03.2010 r. Tekst ten publikowany jest w: Miziński 2011, 487-91, jako Aneks 3.

wyboru adwokata spośród adwokatów stałych, otrzymujących wynagrodzenie tylko od diecezji⁴².

Po odpowiednim dopracowaniu, także na spotkaniach Rady Prawnej KEP, projekt *Norm* został – zgodnie z informacją uzyskaną od ówczesnego Przewodniczącego Rady Prawnej KEP – zaaprobowany na Zebraniu Plenarnym KEP, które odbyło się w dniach 6-7 października 2015 r. i na podstawie delegacji KEP z tego dnia został dnia 25 listopada 2015 r. dopracowany w szczegółach na zebraniu Rady Prawnej KEP w Częstochowie, z udziałem R. Sztuchmiera. Tekst pt. „Wytyczne Konferencji Episkopatu Polski dotyczące aprobowania i działalności adwokatów kościelnych oraz ich współpracy z sądami kościelnymi”, dopracowany w Częstochowie 25 listopada 2015 r., przewodniczący Zespołu otrzymał od Przewodniczącego Rady Prawnej KEP dnia 10 maja 2016 r.⁴³ W art. 3 i 10 tych *Wytycznych* podane zostały jeszcze ogólniejsze zasady wynagradzania pracy adwokatów: „Biskup diecezjalny, ustanawiając stałego adwokata na czas określony, który może być przedłużany, winien zapewnić mu też odpowiednie miesięczne wynagrodzenie (art. 113 § 3 DC), zgodnie z normami diecezjalnymi. [...] Adwokat stały nie przyjmuje dodatkowego honorarium od stron procesu. Adwokat kontraktowy ustala ze stroną wysokość i sposób płatności honorarium, uwzględniając przy tym przepisy wydane przez biskupa diecezjalnego. Osoby ubogie mają prawo do *gratuitum patrocini*um (mogą otrzymać bezpłatną pomoc), zgodnie z normami prawa kanonicznego”.

Jednak nowy Przewodniczący Rady Prawnej KEP, bp Ryszard Kasyna, dwa lata później poinformował, że na Zebraniu Plenarnym KEP 6-7 października 2015 r. nie przyjęto omawianych przez kilka lat *Wytycznych* ani *Norm*. Do 3 maja 2019 r. sprawa nie posunęła się dalej. Brak ogłoszenia ogólnopolskich wytycznych dotyczących adwokatów kościelnych dalej

⁴² Projekt ten, zatytułowany „*Pro memoria* Konferencji Episkopatu Polski” został wypracowany na spotkaniach Rady Prawnej Konferencji Episkopatu Polski, Zespołu (przy Radzie Prawnej KEP) ds. Opracowania Wskazań KEP dot. adwokatów kościelnych, Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce oraz na wspólnych zebraniach przedstawicieli tych gremiów w latach 2010-2013 r. Dopracował go R. Sztuchmier, Przewodniczący tego Zespołu. Dnia 8.12.2013 r. został on przesłany do A. Dzięgi, przewodniczącego Rady Prawnej KEP.

⁴³ Archiwum Korpusu Adwokatów Kościelnych w Polsce.

skutkuje brakiem jednolitych lub podobnych rozwiązań, w tym także finansowych.

W obecnym stanie prawnym można więc stwierdzić, że adwokat nie powinien żądać ani wygórowanych honorariów, ani podejmować się obrony za honorarium niepoważnie niskie⁴⁴. Winien umawiać się ze stronami na honorarium sprawiedliwe, czyli dopasowane do możliwości stron i odpowiadające wymogowi godziwego wynagrodzenia za wkład wysoko wykwalifikowanej i solidnej pracy. Winien też uwzględnić odpowiednie przepisy wydane przez kompetentną władzę kościelną. A gdyby strona chciała ustanowić sobie kilku adwokatów, kwestie należnego im honorarium winny być uregulowane w odrębnych umowach zawartych z każdym z nich.

3.3. Koszty biegłych i tłumacza

Na ogół wynagrodzenie jednego biegłego wyznaczanego przez sąd kościelny wynosi w Polsce ok. 200-500 zł. W Sądzie Metropolitalnym w Olsztynie koszt opinii jednego biegłego wynosi do 300 zł. Podobnie jest w Krakowie. W Lublinie honorarium to wynosi 250 zł, w Gnieźnie 300-400 zł, a w Warszawie do 500 zł. Dla porównania, w trybunałach w Italii w 2010 r. honoraria biegłych wynosiły 273-682 euro [Miziński 2011, 526]. Koszt opinii biegłego w 2019 r. w Trybunale Wikariatu Rzymu wynosi 250-690 euro, a w Rocie Rzymskiej – ok. 600-700 euro⁴⁵. Jeśli sąd powoła (na ogół na wniosek strony) więcej biegłych, opłata będzie odpowiednio zwielokrotniona.

Zwykle opłatę za biegłego ponosi ta strona, która wnosi tytuł wymagający zasięgnięcia zdania biegłego i sporządzenia przez niego opinii. Może mieć miejsce również sytuacja, kiedy w trakcie postępowania

⁴⁴ Ciekawe stwierdzenie w tej kwestii znajdujemy w literaturze prawniczej: „Adwokat, który zadawała się drobnym wynagrodzeniem, może uchodzić w społeczeństwie za człowieka niewykształconego i z tego powodu może być nawet narażony na lekceważenie, a jeśli za wysokiej żąda zapłaty może być z tego powodu usunięty” [Grabowski 1934, 168]. Warto porównać, jakie są opłaty adwokackie w sądownictwie świeckim [Juszczak, Proksa, i Zajac 1995, 46-55; 150-64]. Stawki aktualne znaleźć można w obowiązujących aktach normatywnych dostępnych (np. ustawa o *opłatach sądowych*) w Dz. U. RP oraz w wyszukiwarkach internetowych.

⁴⁵ Informacje pracowników Trybunału Wikariatu Rzymu i Roty Rzymskiej z maja 2019 r.

dowodowego zostaje uzupełniony dotychczasowy materiał dowodowy wymagający też sporządzenia uzupełniającej opinii eksperckiej. W takiej sytuacji będą żądane i uiszczane dodatkowe koszty.

W pewnym sensie biegłymi (w sprawach językowych) są też tłumacze. Dlatego w wyliczaniu kosztów procesu powinno się również uwzględniać wynagrodzenia tłumaczy, jeśli występują, zwłaszcza w sprawach, gdy jedna strona lub świadkowie są obcokrajowcami. Wynagrodzenie tłumaczy liczy się według przyjętej stawki za stronę tekstu.

3.4. Koszty stron i świadków

W Polsce każda ze stron na ogół ponosi własne koszty; strony nie żądają od siebie zwrotu kosztów. Podobnie zwrotu kosztów nie żądają na ogół świadkowie. Ale mają do tego prawo i gdyby przedstawili uzasadnione żądanie, sędzia winien je uwzględnić.

4. Wnioski

Celem artykułu było pogłębienie zagadnienia: czy i w jaki sposób Kościół chroni prawa człowieka w aspekcie finansowym, szczególnie w odniesieniu do procesów o nieważność małżeństwa. Przyjęto wstępne założenie, że prawa te są chronione tak poprzez normy zawarte w kanonicznym prawie materialnym, jak i w prawie procesowym. Pewne analizy przeprowadzono też w celu zbadania, na ile ta ochrona prawna jest konsekwentna. Dla weryfikacji postawionej tezy oraz określenia spójności norm chroniących wiernego w aspekcie spraw finansowych przeanalizowano następujące kwestie: 1) podstawowe regulacje spraw ekonomicznych w Kościele; 2) związane z finansami regulacje w ogólnym kanonicznym prawie procesowym, 3) koszty wprost związane ze sprawami o nieważność małżeństwa.

Prawodawca kościelny licząc się ze słabością człowieka, ale okazując mu także zaufanie, wydał ogólne normy dotyczące aspektów finansowych życia w Kościele. Kościół w Polsce nie ma ukształtowanego specyficznego dla siebie i jednorodnego modelu finansowania swojej działalności. Obowiązują w nim zatem prawie wyłącznie regulacje zawarte w KPK/83. Z norm prawa materialnego są to głównie regulacje zawarte w księdze II KPK/83 (O Ludzie Bożym), w normach określających prawa wiernych

i funkcjonowanie struktur Kościoła. Wprawdzie nie należą one do prawa procesowego, lecz wpływają na unormowania zawarte w tym prawie. Wykazano, że normami takimi są przepisy zawarte w kan. 222, 163-264, 281, 384, 492-494, 529, 537 i 1266 KPK/83.

W księdze VII KPK/83 prawodawca kościelny zamieścił normy ogólne i szczegółowe regulujące prowadzenie procesów i korzystanie wtedy z praw wiernych w ich aspektach finansowych. Normy te nakładają na biskupów m.in. następujące obowiązki: powołania trybunału, jego utrzymania i prawidłowego funkcjonowania, ustalania kosztów sądowych i innych opłat związanych z prowadzeniem procesu. Biskup winien przy tym dbać tak o pracowników i współpracowników sądu, jak i o strony procesowe, aby opłaty sądowe były możliwe do ponoszenia przez nie. Biskup wydaje normy a sędziowie winni je realizować. Dotyczy to szczególnie: zasądzenia kosztów sądowych, ustalania wysokości wynagrodzenia pełnomocników, adwokatów, biegłych i tłumaczy, zwrotu kosztów świadkom, przyznawania bezpłatnej pomocy lub obniżki kosztów, a także wyznaczania kaucji na przyszłe wydatki procesowe. Zaproponowano też sposoby ustalania stopnia ubóstwa strony prosiącej o zwolnienie z kosztów sądowych lub o ich obniżenie.

Ze względu na dyskutowaną aktualnie w Polsce kwestię wynagradzania adwokatów i pełnomocników, więcej uwagi poświęcono analizie obowiązujących i przygotowywanych norm w tym zakresie. Wykazano, że zgodnie z ogólną zasadą sprawiedliwości także adwokat (jak każdy człowiek) ma prawo do odpowiedniego wynagrodzenia, stosownie do godności urzędu, który pełni, nakładu pracy, z uwzględnieniem odpowiedzialności zawodu, wymaganych kwalifikacji, przygotowania oraz danin społecznych (podatki i ubezpieczenia). Inaczej wynagradzany jest adwokat stały, czyli sądowy, a inaczej prywatny, czyli kontraktowy. Konferencja biskupów danego kraju lub regionu powinna troszczyć się o ujednoczenie minimalnych i maksymalnych stawek za obronę, dbając o to, aby były one sprawiedliwe.

W ostatnim punkcie artykułu wykazano wszystkie koszty wprost związane ze sprawami o nieważność małżeństwa. Składają się na nie: koszty sądowe, koszty adwokata i pełnomocnika, koszty ewentualnych opinii biegłych i pomocy tłumacza, a także ewentualne koszty stron

i świadków. W zakresie możliwym do ustalenia podano faktyczne koszty, jakie ma ponieść strona powodowa w sądach kościelnych w Polsce (800-2200 zł) oraz w Rocie Rzymskiej (do ok. 1500 euro).

Oczywiście w każdym sądzie strona może prosić o obniżenie kosztów sądowych lub o zwolnienie z nich, jeśli ma ku temu podstawę.

Wykazano większą możliwość ochrony praw wiernych, jeśli w procesie bierze udział legalny adwokat. Wzorcowe normy dotyczące kosztów sądowych i honorariów adwokatów wydaje co kilka lat Konferencja Episkopatu Italii. W 2010 r. honorarium adwokata w Italii mieściło się w granicach 1600-3000 euro. W Polsce prace nad podobnymi normami trwają od 2009 r. i nie wiadomo, kiedy zostaną sfinalizowane. Zespół powołany do opracowania norm dotyczących adwokatów przedstawił kilka propozycji, które w 2015 r. zostały zaaprobowane przez Radę Prawną KEP, lecz do tej pory nie zostały uchwalone przez KEP. Podobnie nie ma ogólnopolskich norm w sprawie kosztów sądowych, kosztów biegłych, tłumaczy i kaucji.

W kwestii spójności unormowań dotyczących kosztów sądowych, zwłaszcza w sprawach o nieważność małżeństwa, należy stwierdzić, że normy te są spójne w samym KPK/83 oraz w niektórych Kościołach krajowych, np. w Italii. Tam rzeczywiście zabezpieczają one prawa wiernych do procesu za przyzwoitą, a nie wygórowaną cenę. Zaś brak takiej spójności występuje w Polsce, gdyż dotąd KEP nie uchwaliła odpowiednich norm ogólnopolskich, dotyczących tak honorariów adwokatów i pełnomocników (które są już opracowane), jak i opłat sądowych i związanych z prowadzeniem procesu (które są opracowywane).

PIŚMIENNICTWO

- Boniecki, Adam. 1993a. „Finanse. Doświadczenia różnych krajów.” W *Kościół i pieniądze*, red. Henryk Seweryniak, 83-90. Płock: Płockie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Boniecki, Adam. 1993b. „Finanse Kościoła we Włoszech.” W *Kościół i pieniądze*, red. Henryk Seweryniak, 91-96. Płock: Płockie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Chiappetta, Luigi. 1990. *Il matrimonio nella nuova legislazione canonica e concordataria. Manuale giuridico-pastorale*. Roma: Edizioni Dehoniane.
- Domeniconi, Onorina. 2010. *L'avvocato ecclesiastico: pro veritate rei et salute animarum*. Roma: Reate.

- Fąka, Marian. 1978. *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*. Cz. 2. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Geringer, Karl T. 1976. *Das Recht auf Verteidigung im kanonischen Prozess. Wiener Beiträge zur Theologie*. Vol. 1. Wien: Wiener Dom Verlag.
- Gherro, Sandro. 1988. "Il diritto alla difesa nei processi matrimoniali canonici." *Monitor Ecclesiasticus* 113:1-16.
- Gherro, Sandro. 2007. *Diritto canonico*. Vol. 3: *Sul processo matrimoniale*. Padova: CEDAM.
- Gordon, Ignacio. 1983. *Novus processus nullitatis matrimonii. Iter cum adnotationibus*. Romae: Pontificia Universitas Gregoriana (tłum. pol.: Walicki, Jan. 1984. *Nowy proces nieważności małżeństwa. Postępowanie, komentarze*. Częstochowa: b.m.w.).
- Góralski, Wojciech. 2006. „Rola adwokata w kościelnych procesach małżeńskich w świetle KPK z 1983 roku oraz Instrukcji „Dignitas connubii”.” *Prawo Kanoniczne* 49, nr 3-4:35-50.
- Grabowski, Ignacy. 1934. „Adwokatura w ustawodawstwie kościelnym.” *Ateneum Kapłańskie* 34:147-68.
- Greszata, Marta. 2007. „Dylematy dotyczące udziału adwokata w procesie o nieważność małżeństwa.” W *Kościelne prawo procesowe. Prawo rodzinne. Materiały i studia*, red. Andrzej Dzięga, Marta Greszata, i Piotr Telusiewicz, t. 4, 215-28. Lublin: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Gross, Ingrid. 1997. *Anwaltsgebühren in Ehe- und Familiensachen*. München: Deutscher Anwaltverlag.
- Gullo, Alessia. 2011. "Principi deontologici riguardanti gli avvocati." In *Deontologia degli operatori dei tribunali ecclesiastici*, 170-89. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Gullo, Carlo. 1988. "Il diritto di difesa nelle varie fasi del processo matrimoniale." *Monitor Ecclesiasticus* 113:25-50.
- Gullo, Carlo. 1997. "Celerita e gratuita dei processi matrimoniali canonici." In *La giustizia nella Chiesa: fondamento divino e cultura processualistica moderna*, 229-44. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Jankowetz, Karina. 2007. "Anfragen und Anliegen der Anwältin/Prozessprokuratorin an die neue EPO." In *Im Dienst von Kirche und Wissenschaft. Festschrift für Alfred E. Hierold zur Vollendung des 65. Lebensjahres*, ed. Wilhelm Rees, Sabine Demel, and Ludger Müller, 747-55. Berlin: Duncker & Humblot.
- Juszczuk, Agnieszka, Aleksandra Proksa, i Krzysztof Zajac. 1995. *Oplaty sądowe, adwokackie, notarialne i skarbowe. Zbiór przepisów z uwzględnieniem denominacji*. Kraków: Wydawnictwo Centrum Prawne.

- Kiwior, Wiesław. 2006. „Zasady działania obowiązujące w sądach i strony procesowe.” W *Proces małżeński według Instrukcji „Dignitas connubii”*. *Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 13-14 czerwca 2005 roku*, red. Tomasz Rozkrut, 53-73. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Kiwior, Wiesław. 2007. „Strony procesowe.” W *Komentarz do Instrukcji procesowej „Dignitas connubii”*, red. Tomasz Rozkrut, 153-77. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu.
- Krzywkowska, Justyna i Ryszard Szytchmiller. 2018. *Adwokat w sprawach o nieważność małżeństwa. Rozwiązania ustawodawcze i ich stosowanie w sądach kościelnych (1983-2018)*. Olsztyn: Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.
- Leszczyński, Grzegorz. 2006. „Urząd adwokata stałego w świetle Instrukcji Dignitas connubii.” *Ius Matrimoniale* 11 (17): 139-52.
- Llobell, Joaquín. 1988. “Lo «ius postulandi» e i patroni.” In *Il processo matrimoniale canonico*, ed. Pietro A. Bonnet, and Carlo Gullo, 185-202. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Llobell, Joaquín. 2001. “I patroni stabili e i diritti-doveri degli avvocati.” *Ius Ecclesiae* 13:71-91.
- Llobell, Joaquín. 2006. “Cenni sul diritto di difesa alla luce dell’Istr. «Dignitas connubii».” w: *Il diritto di difesa nel processo matrimoniale canonico (Atti del XXXVII Congresso nazionale di Diritto canonico dell’Associazione Canonistica Italiana, Pisa, 5-8 settembre 2005)*, 47-82. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Lüdicke, Klaus. 2008. „Einführung in die Instruktion Dignitas connubii.” W *Matrimonium spes mundi. Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ryszardowi Szytchmillerowi*, red. Tadeusz Płoski, i Justyna Krzywkowska, 210-24. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Mioli, Graziano. 2009. *La remunerazione degli avvocati nei giudizi di nullità matrimoniale*. Città del Vaticano: Lateran University Press.
- Mioli, Graziano. 2011. “L’osservanza deontologica come problema di autodisciplina degli avvocati.” In *Deontologia degli operatori dei tribunali ecclesiastici*, 197-224. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Miziński, Artur G. 2004. „Instytucja obrońcy stałego w KPK z 1983 roku.” *Roczniki Nauk Prawnych* 14, z. 2:161-90.
- Miziński, Artur G. 2011. *Status prawny adwokata w Kościele łacińskim*. Lublin: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium.
- Montini, Gian P. 2011. “L’osservanza deontologica come problema disciplinare, ossia il procedimento disciplinare canonico per i ministeri del tribunale e per gli

- avvocati.” In *Deontologia degli operatori dei tribunali ecclesiastici*, 79-112. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Pawluk, Tadeusz. 1984. „Procesy małżeńskie w świetle Kodeksu Jana Pawła II.” *Prawo Kanoniczne* 27, nr 3-4:89-107.
- Pawluk, Tadeusz. 1985. „Kanoniczne sprawy o nieważność małżeństwa w świetle odnowionego prawa procesowego.” W *Duszpasterstwo w świetle nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego*, red. Jerzy Syryjczyk, 290-311. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Ramos, Francisco. 1998. *I tribunali ecclesiastici. Costituzione, organizzazione, norme processuali*. Roma: Millennium Romae.
- Ramos, Francisco. 2000. *I tribunali ecclesiastici. Costituzione, organizzazione, norme processuali*. Ed. 2. Roma: Millennium Romae.
- Rodríguez-Ocaña, Rafael. 1999. “La tutela del derecho al proceso en las causas de nulidad matrimonial.” *Ius Ecclesiae* 11:41-70.
- Rozkrut, Tomasz. 2007. „Adwokat i pełnomocnik procesowy w procesie kościelnym.” *Polonia Sacra* 7:27-288.
- Seweryniak, Henryk, red. 1993. *Kościół i pieniądze*. Płock: Płockie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Sobański, Remigiusz. 1979. *Kościół – prawo – zbawienie*. Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Sobański, Remigiusz. 2008. „Prawda jako entelechia procesu o nieważność małżeństwa w świetle przemówień Piusa XII do Roty Rzymskiej.” *Ius Matrimoniale* 13 (19): 29-41.
- Sobczyk, Paweł, i Krzysztof Warchałowski. 2013. *Finansowanie Kościołów i innych związków wyznaniowych*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Stawniak, Henryk. 1990. „Prawo do obrony w procesie kanonicznym (Refleksje na kanwie przemówienia Jana Pawła II do Roty Rzymskiej w dniu 26.01.1989 roku).” *Prawo Kanoniczne* 33, nr 1-2:141-52.
- Sztafrowski, Edward. 1979. *Prawo kanoniczne w okresie odnowy soborowej. Podręcznik dla duchowieństwa*. T. 2. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Sztafrowski, Edward. 1986. *Podręcznik prawa kanonicznego*. T. 4. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Sztychmiller, Ryszard. 1994. „Potrzeba udziału adwokata w procesie o nieważność małżeństwa.” *Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich* 4, nr 1:28-38.
- Sztychmiller, Ryszard. 2000a. *Sądownictwo kościelne w służbie praw człowieka*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Sztychmiller, Ryszard. 2000b. „Sędziowie i urzędnicy sądowi w służbie praw człowieka.” W *Plenitudo legis dilectio. Księga pamiątkowa dedykowana prof.*

- dr. hab. Bronisławowi W. Zubertowi OFM z okazji 65. rocznicy urodzin, red. Antoni Dębiński, i Elżbieta Szczot, 681-707. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Sztuchmiller, Ryszard. 2008. „Adwokat w procesie o nieważność małżeństwa.” W *Proces małżeński w świetle Dignitas connubii – pierwsze doświadczenia. Materiały z ogólnopolskiego spotkania pracowników sądownictwa kościelnego w Gródku nad Dunajcem w dniach 11-12 czerwca 2007 roku. III Ogólnopolskie Forum Sądowe*, red. Tomasz Rozkrut, 103-28. Tarnów: Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos.
- Sztuchmiller, Ryszard. 2013. „Składki ubezpieczeniowe adwokatów kościelnych.” W *Finansowanie Kościołów i innych związków wyznaniowych*, red. Paweł Sobczyk, i Krzysztof Warchałowski, 293-301. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Sztuchmiller, Ryszard. 2015. „Posługa adwokata po Mitis Iudex.” W *Proces małżeński według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. Jan Krajczyński, 127-42. Płock: Płocki Instytut Wydawniczy.
- Villeggiant, Sebastiano. 1997. “L’avvocato del foro ecclesiastico ed i poteri disciplinari del giudice, nelle cause di nullità matrimoniale.” *Monitor Ecclesiasticus* 122, nr 3-4:553:61.
- Walencik, Dariusz. 2008. *Rewindykacja nieruchomości Kościoła katolickiego w postępowaniu przed Komisją Majątkową*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Walencik, Dariusz. 2013. *Nieruchomości Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-2012. Regulacje prawne – nacjonalizacja – rewindykacja*. Katowice: Księgarnia św. Jacka.

Aspekty finansowe spraw o nieważność małżeństwa

Streszczenie

W artykule analizowane są następujące 3 kwestie: podstawowe regulacje spraw ekonomicznych w Kościele katolickim; związane z finansami regulacje w ogólnym kanonicznym prawie procesowym oraz koszty wprost związane ze sprawami o nieważność małżeństwa. Zaprezentowano generalne normy dotyczące aspektów finansowych życia w Kościele (zwłaszcza z księgi II KPK/83), a także ogólne i szczegółowe normy regulujące aspekty finansowe prowadzenia procesów w Kościele (z księgi VII KPK/83). W końcowej części wykazano wszystkie koszty związane z prowadzeniem spraw o nieważność małżeństwa, na które składają się: koszty sądowe, koszty adwokata i pełnomocnika, koszty ewentualnych opinii biegłych i pomocy tłumacza, a także ewentualne koszty stron i świadków.

Słowa kluczowe: finansowanie Kościoła, prawo procesowe, procesy kanoniczne, sprawy o nieważność małżeństwa, koszty sądowe

Financial Aspects in Cases of Nullity of Marriage

Summary

The text discusses the following three issues: basic regulations of economic matters in the Catholic Church, financial regulations related to canonical procedural law and costs directly related to cases of nullity of marriage. The article shows general norms regarding the financial aspects of life in the Church (especially from book II of CIC/83), as well as general and specific norms regulating the financial aspects of conducting processes in the Church (especially from book VII of CIC/83). The final part of the text demonstrates all costs related to conducting cases of nullity of marriage, which include: judicial expenses, advocate and procurator fees, costs of possible experts opinions and assistance of interpreter, as well as possible costs of the parties and witnesses.

Key words: Church financing, procedural law, canonical processes, cases of nullity of marriage, judicial expenses

Information about Author: Rev. RYSZARD SZTYCHMILER, Professor, to 2018 Head of the Department of Canon Law and Ecclesiastical Law, Faculty of Law and Administration, University of Warmia and Mazury in Olsztyn; ul. Warszawska 98, 10-702 Olsztyn, Poland; e-mail: sztry@uwm.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0001-6441-3291>